

ВОЛОДИМИР — СТОЛЬНИЙ ГРАД ВОЛИНИ

Тут народився близько 1681 р. Андрій Войнаровський, небіж гетьмана Івана Мазепи, який брав участь у створенні Конституції Пилипа Орлика. 1871 р. у Володимирі побачив світ Агатангел Кримський — філолог, письменник, блискучий учений-орієнталіст, один із організаторів Всеукраїнської академії наук. Тут же 1898 р. народився чудовий історик, дослідник минулого Волині Олександр Цинкаловський.

Міста мають різну долю. Є такі, що, виникнувши в далекому минулому і пройшовши непрості випробування, зуміли не лише зберегтися, а й стати могутніми мегаполісами. Є міста, які пережили піднесення, а потім занепали та зникли. А є й такі, що, спалахнувши, наче зірка, у часи попередні, потім зупинилися у своєму розвитку. Вони нікуди не зникли. Вони є, живучи своїм, здавалось би, непримітним, але цікавим життям.

До таких і належить Володимир. Офіційно — Володимир-Волинський. Таку йому продовгувато-незручну назву дали за часів, коли місто опинилося у складі царської Росії, — щоб відрізнити його від Володимира-на-Клязьмі в центральній Росії. Хоча насправді наш Володимир набагато давніший від свого російського тезки. Його заснування приписують Володимирі Святославовичу, у той час як російський Володимир був заснований далеким його нащадком Володимиром Мономахом. Тому, здавалося б, кому, як не нашому Володимирі, носити свою початкову назву без якогось уточнюючого додатку «Волинський»? Уже немає царської Росії, розпався Радянський Союз. Володимир (на Клязьмі) та наш Володимир у різних державах. Але й далі це місто у своїй назві має додаток «Волинський». Чи не час вже повернути йому попередню назву? Тим більше, що саме з нею пов'язані помітні сторінки з історії середньовічної України.

1988 р. місто відзначило 1000 років. Зараз відзначатимуть 1020. Дата його заснування збігається з датою хрещення Русі. У цьому є певний символізм. Адже Володимир, а також Західна Волинь, належали до тих українських земель, у яких чи не найраніше почало поширюватися

християнство. Відразу після хрещення князь Володимир передав місто, назване його іменем, своєму синові Всеволоду як удільне володіння.

Насправді під 988 р. у «Повісті минулих літ», звідки ми почерпнули цю інформацію, зустрічаємо лише першу згадку про Володимир у давньоруських літописах. Місто ж існувало набагато раніше, ще з так званих язичницьких часів. Про це говорять деякі топоніми його урочищ — Велесівщина, Колядово, Стрибоги. Язичницькі сліди зустрічаємо в одній із колядок, що виконувалася у Володимирі ще в XIX ст. У ній рефреном були слова «Три Велеси Богу помолились».

Знаний на Волині археолог, доктор історичних наук М.М. Кучинко на основі як власних досліджень, так і досліджень своїх колег стверджує, що місто зародилося набагато раніше X ст., його становлення варто віднести до VII—IX ст. Тобто Володимир можна вважати майже ровесником Києва.

Це підтверджується й письмовими джерелами. Так, в угорській хроніці «Геста Гунгарорум» («Діяння угрів»), яка була написана в середині XIII ст., повідомляється, що в 884 р., коли угри на чолі з їхнім вождем Альмошем узяли Київ, кияни попросили завойовників іти далі на Захід і довели їх до міста Лодомир. Воевода Лодомира гостинно зустрів Альмоша, який пробув тут два тижні. Потім ватажок угорців узяв заручників, дві тисячі марок срібла, сто марок золота, безліч худоби, коней і подався в Паннонію (сучасну Угорщину).

Лодомир ототожнюють з Володимиром. У західних джерелах Володимирська земля часто іменується Лодомерією. Якщо згадана інформація в хроніці «Геста Гунгарорум» відповідає дійсності, можна стверджувати, що в той час Лодомир-Володимир був значним і багатим містом.

Імовірно, тоді Лодомир стає об'єктом місійної діяльності учнів Кирила й Мефодія. Так, у передмісті Володимира, в урочищі Стара Катедра археологи відкрили залишки церкви-ротонди. Її спорудження відносять до першої половини X ст. Саме тоді християнство почало утверджуватися на

землях Західної Волині. Про це, до речі, засвідчують і деякі писемні згадки, і археологічні матеріали.

А яка роль князя Володимира в історії міста? Адже на його честь воно носить таку назву. Із літописних джерел відомо, що десь на початку 80 х рр. X ст. цей князь здійснив похід на Волинь, яка не входила до складу Київської Русі. Очевидно, тут існували свої протодержавні утворення. Так, в арабських джерелах згадується держава Валінана. Певно, головним центром цієї держави було місто Волинь, яке, власне, й дало назву краю. Це місто було неподалік сучасного Володимира.

Прийшовши на волинську землю, князь Володимир зруйнував головні укріплення волинян. І, очевидно, бажаючи створити свій осередок на території краю, таким обрав Лодомир. Існує версія, ніби жителі цього міста здалися переможцю. Тому князь

Володимир зробив на них ставку, укріпив місто й передав своєму синові Всеволоду. Місто почало називатися його ім'ям, і в ньому на кілька століть запанували Володимирові нащадки.

Дозволимо собі висловити припущення, що завоювання князем Володимиром Волині та створення ним у Лодомирі свого осередку мало певний стосунок до вибору цим князем християнства як державної релігії. Звісно, із християнством Володимир був знайомий і до цього завоювання. Воно мало певне поширення в Києві. Проте прилучення до своєї держави великої території, яка зазнала християнізації, могло підштовхнути князя до вибору цієї релігії. Адже мусив бачити він на Волині християнські храми, у т.ч. в Лодомирі, знав також він, що тут є християнські громади, які відіграють помітну роль у суспільному житті. Невипадково саме у Володимирі було засновано одну з перших єпископських кафедр на території України. Сталося це 992 року.

Існування кафедри перетворювало місто на значний релігійно-культурний осередок. Тут, імовірно, існувала школа, переписувалися книжки. Посилаючись на невідомі нам джерела, російський історик В.

Татіщев писав, ніби 1097 р. до Володимира приїздив літописець Нестор оглядати місцеві училища й давати настанови вчителям. Про високий рівень писемної культури в місті засвідчує повість про осліплення теребовлянського князя Василька Романовича, уміщена в «Повісті минулих літ» під 1097 р. і написана у Володимирі. Це один із найкращих зразків давньоруської літератури. Із тогочасним Володимиром пов'язана поява однієї з мініатюр, яка була вклеєна в Трірський псалтир.

У давньоруські часи Володимир, ставши столярним градом Волині, значно розбудувався. Він виступив не лише як адміністративний центр, але і як центр ремісничий і торгівельний. Хоча збереглося мало документів, які стосуються історії давньоруського Володимира, усе ж навіть фрагментарні згадки дають підстави говорити, що міська громада мала тут помітний

вплив, а міщани користувалися значними правами. До нас дійшов лист володимирських городян до жителів північнонімецького міста Штральзунда від 1324 р. Деякі дослідники, зокрема М. Грушевський, на основі аналізу цього документу прийшли до висновку, що у Володимирі вже в той час діяло Магдебурзьке право (чи, принаймні, його елементи). Ураховуючи, що в місті була значна німецька громада, а також торгівельні й культурні зв'язки міста з німецькими землями, така думка видається цілком вірогідною. Володимир можна вважати першим українським містом, де утвердилося Магдебурзьке право.

Середньовічний Володимир мав міцні оборонні споруди, а також чудові храми, величні будівлі. Угорський королевич Андрій, оглядаючи його 1231 р., захоплено вигукнув: «Такого міста я не бачив навіть у німецьких землях!». Близько 1160 р. у Володимирі було споруджено Успенський собор, що зберігся до наших днів. Виконаний у візантійському стилі, він був подібним до кафедральних храмів Києва та Новгороду й вражав своєю величчю. В архітектурі середньовічного Володимира своєрідно перепліталися культурні традиції католицького Заходу і православного Сходу. Поряд із «візантійськими» храмами будувалися храми в західному

стилі. Зокрема, до них належала церква-ротонда Михайлівського монастиря, побудована в другій половині XIII ст. Вона не має тогочасних аналогів на українських землях і засвідчує зв'язки володимирських майстрів-будівельників зі своїми західними колегами.

У XII ст. Волинське князівство стало одним із наймогутніших державних утворень на теренах Київської Русі. Його правителі мали великі амбіції, прагнули розширити свої володіння як на схід, так і на захід; як на південь, так і на північ.

У кінці XII ст. володимирський князь Роман Мстиславович здійснив спроби оволодіти багатим Галицьким князівством. Не вдалося це йому з першої спроби. Однак близько 1199 р. (точна дата цієї події, на жаль, невідома) він почав княжити в Галичі. Це вважається початком Галицько-Волинської держави.

Насправді термін Галицько-Волинська держава (чи князівство) не зовсім коректний. Офіційно держави з такою назвою не існувало. Це витвір галицьких істориків XIX ст. І хоча правителі цього державного утворення в деяких документах іменувалися правителями «Галичини і Лодомерії», насправді їхньою столицею переважно виступав Володимир, а не Галич. Навіть князь Данило Романович, якого в нашій літературі вперто іменують Галицьким (так його ніхто в давньоруських документах не називав) деякий час княжив у Володимирі, хотів зробити своєю резиденцією засноване ним місто Данилів (неподалік сучасного Кременця), а потім став княжити у Холмі. «Опокою», «твердою основою» цієї держави була саме Волинська земля. Тут її правителі мали гарантовану підтримку з боку місцевих бояр, на відміну від «крамольних» бояр галицьких. Показово, що й останній правитель Галицько-Волинської держави, князь Болеслав-Юрій, помер у Володимирі.

Але повернімося до Романа Мстиславовича, який об'єднав Волинь і Галичину. Цей князь зумів підпорядкувати собі й інші українські землі, в т.ч. Київ. У той час Володимир, можна сказати, виступав столицею України. Князь Роман створив перспективний державний організм, який мав усі

можливості стати одним із провідних політичних гравців на теренах Східної та Центральної Європи. Однак князь загинув у поході на Польщу 1205 р., не залишивши після себе повнолітніх спадкоємців. Його синам, Данилу й Васильку, довгий час довелося боротися за батьківську спадщину. А під час цієї боротьби країна опинилася у стані політичної анархії.

Проте варто віддати належне Данилу й Васильку: вони в непростих умовах боротьби за свій домен, а потім монгольської навали зуміли не лише відновити й зберегти державу батька, а й підняти її авторитет. Багато що залежало тут від узгодженості їхніх дій. Взаєморозуміння, співробітництво цих князів могло б стати прикладом для українських політиків. Вони не вдавались до міжусобиць, ведучи боротьбу за владу, а діяли спільно на благо держави. На передньому плані був Данило як старший син Романа Мстиславовича. Василько, який все-таки, певно, був талановитіший від Данила і як дипломат, і, зрештою, як полководець, залишався в тіні свого старшого брата. Правлячи у Володимирі, він всіляко підтримував Данила, прикриваючи його тили, часто робив за свого старшого брата те, що той робити не ризикував.

Є в сучасному Володимирі пам'ятник Данилу, а ось Васильку — немає. Немає пам'ятника і їхньому батькові — одному з найвидатніших князів-політиків Київської Русі. Зрештою, немає пам'ятника і Володимирі, сину Василька. Хоча діяння останнього заслуговують на увагу.

Володимир Василькович правив у Володимирі в 70—80-х роках XIII ст. Він зумів, ведучи непросту дипломатичну гру з правителями Золотої Орди, укріпити державу, особливо на її північних рубежах (території сучасної Берестейщини й Підляшшя). Його васалом став мазовецький князь. Під контролем Володимира Васильковича опинилася велика територія, що простяглася від Побужжя до Вісли. Також цей князь виступав щедрим меценатом, приділяв увагу розбудові церкви, розвитку писемної культури. Під його керівництвом в основному було завершено укладання Галицько-Волинського літопису — однієї з найкращих літописних пам'яток Київської

Русі. Не виключено, що кінцевий варіант цього літопису був написаний саме у Володимирі. У той час із Володимиром було пов'язане життя Петра Ратенського, який прославився як іконописець, потім став митрополитом Київським. Під час свого перебування на митрополичому престолі він переніс свою резиденцію до Москви, що стало важливим чинником підняття цього міста.

Володимир фактично залишався столицею Галицько-Волинської держави аж до її падіння в середині XIV ст. Після цієї події головним політичним центром Волині стає Луцьк. Тому зірка Володимира зайшла й він поступово почав втрачати своє значення.

Щоправда, місто продовжувало відігравати роль як важливий культурний і релігійний осередок. Воно було центром однієї з найбільших православних єпархій України, котра охоплювала як терени Західної Волині, так і землі Берестейщини й Підляшшя. У 1586 р. при єпископській кафедрі у Володимирі князем Василем-Костянтином Острозьким була відкрита школа, взірцем для якої виступала Острозька академія. Тут велося вивчення не лише старослов'янської, а й грецької мови. Ця школа отримала свій подальший розвиток, коли єпископом Володимирським став Іпатій Потій (1593—1615 рр.).

Оцінка його діянь в українській літературі не є однозначною. Він був одним із ініціаторів та промоторів Берестейської церковної унії 1596 р. — тому православні сприймають його як «зрадника», «антигероя». Греко-католики, навпаки, «трактують» його як одного з найвидатніших діячів своєї церкви. Не вдаючись до оцінки Іпатія Потія, відзначимо, що це була, без сумніву, надзвичайно талановита людина. Зробив він чимало й на полі культурному. Навіть Іван Франко, який не мав симпатій до Іпатія Потія, змушений був визнати, що той був найталановитішим українським письменником на рубежі XVI — XVII ст.

Із Володимиром пов'язане життя ще одного відомого діяча греко-католицької церкви — єпископа Йосафата Кунцевича, який був

канонізований греко-католиками як їхній перший святий. Народився Йосафат саме у Володимирі.

З 1677 р. у Володимирі почав працювати єзуїтський колегіум, який проіснував до закриття цього ордену в кінці XVIII ст. У цьому колегіумі деякий час навчався видатний діяч української культури Феофан Прокопович.

Незважаючи на свою провінційність, Володимир все-таки спромігся дати Україні видатних діячів культури. У XX ст., у міжвоєнний період, Володимир став одним із головних осередків руху за українізацію православної церкви на Волині. У той час у місті жив і працював, видавав часописи та книги провідний ідеолог цього руху Арсен Річинський. На жаль, ця видатна людина з непростю долею залишається досі не поцінованою в Україні.

Сьогодні Володимир — спокійне провінційне містечко. Блукаючи його тихими й мальовничими вуличками, часто зустрічаєшся з пам'ятками старовини — церквами, костелами, будинками, залишками оборонних споруд... Тут багато переплелось — свого і чужого, перемог і поразок, радощів і горя. Тут — історія. Але її не можна прочитати. Її треба відчути.

Петро КРАЛЮК 25 липня 2008 р.